

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг илмий ходими. Пўлатова Р.

Қадимдан ўзбекларнинг миллий либослари орасида дўппиларнинг ўзига яраша миллийлиги мавжуд ҳисобланади. Азал-азалдан бери бош кийимларга инсонларда эҳтиёж катта бўлиб келган. Ибтидоий жамоа давридаёқ инсонлар бошни табиий мухитдан асраш, яъни ёғинлардан ва қуёш нурларидан ҳимоялаш учун дастлаб турли ўсимликлар барглари, пўстлоғлардан бош кийим ихтиро этганлар. Инсоният пайдо бўлгандан сўнг либосларини дастлабкилари бош кийимлар эканини келингани манбааларда бежиз эмас қайд этилмаган. Асирлар ўтган сари бош кийимлар эркаклар ва аёллар учун турлари кўпайиб борди. Дастлаб эркаклар дўппилари борасида фикрлашсак. Дўппи Ўрта Осиё, Эрон ва бошқа жойларда яшовчилар кўпгина халқларнинг миллий бош кийими. Ўзбек миллий анъанавий кийимлари орасида кўриниши жиҳатидан кичкина, лекин энг қадимий ва кенг тарқалган бош кийими бу дўппилар эканини барчамиз биламиз. Қадимги миллий бош кийими ҳисобланган дўппилар эгасининг ижтимоий мақомини ҳамда жамиятнинг маълум қатламига мансублигини аниқлатган. Дўппидўзлик ўзбек миллий каштачилик амалий безак санъатининг ажралмас бир қисми ҳисобланиб келган бўлиб, республикада мавжуд каштачилик мактабларида ўзининг жуда бой бўлган тарихий ва ижтимоий, фалсафий-рамзий ҳамда турли рағ-баранг турлари билан бошқа млатларнинг бош кийимлари орасида ажраб туради. Унда қўлланилган тикиш услублари халқимизнинг эстетик диди, бадиий санъати, ўзига хос гўзалликка интилиши ва эътиборидан далолат беради. Дўппининг таёрланишида алоҳида турмуш тарзи ва маҳаллий анъаналарнинг тарихий ҳамда умумий маданиятининг ривожланиши катта таъсири бўлиб келганлигини манбааларда кузатамиз. Устки қисми дора ёки квадрат

шаклида: нақшли ва нақшсиз бўлган. Дўппиларни нақшларини асосан бахмал, шойи, сатинга ип, ипак, зар билан тикилади. Тўғри дўппилар турларини оладиган бўлсак ҳам эркак ва ҳам аёллар учун бир неча хиллардаги мавжуд бўлган. Бизнинг фикримизга кўра, дўппининг нақшлари барча маданиятларда, хусусан буддизм ва монийлик таълимотида жуда кенг тарқалган қуёш билан боғлиқ рамзлар билан боғлиқ. Бунга ўхшаш рамзлар Ўрта Осиёнинг меъморчилиги ёдгорликлари наъмуналарида ҳам учрайди. Бу рамзлар ва тўртбурчак бўлган шаклдаги бош кийимнинг аниқ қаердан келиб чиқишини айтиш қийин. Яна ҳозирги кунда Фарғона водийсидаги маҳаллий яшовчи эркакларнинг мавжуд тўртбурчак шаклидаги дўпписининг 2 та тури мавжуд бўлиб, улар рамзларни ифода этиш усулига кўра, “Чуст” ва “Марғилон” дўппилари деб аталган. Шу билан бирга Шарқий Туркистонда тўртбурчак шаклидаги дўппиларнинг 30 га яқин туриёё бор. Дўппиларининг нақшлари ёки рамзларининг маъноси борасида мутахасисларнинг турлича фикрлар мавжуд. Дўппининг нақшларини гоҳан қирғовул қанотига ёки лоланинг япроғига, гоҳида эса қалампирга ўхшатишади. Баъзиларнинг фикрига кўра дўппининг қора рангли матоси юлдузли осмонни ёки ўзида чексиз маълумотларни мужассам этган бутун коинотни ўз ичига сиғдирувчи “яъни табиий ходиса манбайи бўлган “Қора тўйнуқ” ни англатади. Дўппини тепа қисмидаги 4 та асосий нақш она қорнидаги 3 ойлик ҳомилани, ёнқисимларидаги айланасига бир чизик бўлиб тизилган 16 та тоқлар эса янги туғилган боланинг бешигини англатган. Тоқларнинг ичидаги нуқталар марҳумларнинг сўниб бораётган нури ва борлиқ абадийлигининг рамзий ифодасидир. Яна бошқа манбааларга кўра дўппининг нақшлари барча маданиятларда, хусусан буддизим ва монийлик таълимотида кенг тарқалган қуёш билан боғлиқ баъзи рамзларни ҳам билдирганлигини ёзиб ўтилган. Бундайин рамзлар Ўрта Осиёнинг меъморчилиги ёдгорликларида ҳам бу учраб туради. 19-асрнинг охири ва 20 – асрнинг бошларидан Ўзбекистоннинг турли худудларида каштачилик мактаблари тақидланганидек ривожланиб борди. Самарқанд, Сурхондарё, Бухоро, Хоразм, Тошкент, Шахрисабз, Фарғона,

Чуст, Андижон, Марғилон шунингдек Наманган каби манзилларимизда дўппичилик равнақ топиб борганлигини музейларда сақланиб келаётган экспонатлардан англашимиш мумкин. Ушбу манзиллардаги дўппидўзларнинг тиккан дўппиларда асирлар давомида авлоддан – авлодга ўтиб келаётган ўзига хос кашта турларини кўрамиз. Кашталарнинг нақшинкор услубининг илк асосий кирралари Ўрта Осиёда пайдо бўлган минатура ва амалий санъатда ривожланган наққошлик санъати элементлари билан чамбарчас боғлиқ ҳисобланади. Каштачи аёллар анъанавий нақшларни ўзлаштирган ҳолда янгидан-янги бетакрор композицияларни яратиб келишган. Такидлаб ўтилгандек дўппи асосан қадимдан таёрлашда матоларнинг бахмал, сидирға шойи, сатин кабилари танланган. Дўппининг номлари таёрланган жойларга аталган. Масалан Чуст дўпписи, Наманган дўпписи, марғилон дўпписи, шахрисабз дўпписи, самарқанд дўпписи, Бухоро дўпписи ва ҳокозо. Дастлабки дўппиларни кўрадиган бўлсак, улар ранг-барангдир. Илк дўппилар шакли ўткир учли қилиб салла билан кийишга мўжаллаб кизаги кенг жиякли қилиб таёрланган. 20-асрнинг биринчи ярмидан дўппиларнинг шакли ўзгариб борди. Яъни тепаси думалоқ ёки мурабба шаклга эга бўлган эди. Тайёр дўппининг тепаси кизагидан мурабба шаклида бўртиб чиқиб ярим доира ташкил этади. Шакли кўп жихатдан Чуст дўпписига ўхшаш бўлган Марғилон дўпписи гуллари нисбатан ингичка ва узун қалампир шаклининг сидирға қопланмаслиги билан фарқ қилган кўринишда бўлади. Шу ўринда Ўзбекистонда машхур бўлган “Ироқи” дўппиларида сўз юритсак. Ироқи дўппилар Шахрисабзда кенг тарқалган ва урф бўлган дўппилар сафига киритилган. Бу дўппи ўзбеклар яшаган барча худудларда учрайди. Бу тур дўппида кашта иплари суғирилиб тўр ҳолига келтирилган мато яъни сурпга рангли ипак билан ёки ингичка толали пахта ипи билан ироқи чок усулида тикилади. Фарғона водийсида тарқалган ироқи дўппилар нақш мужассамоти ранг-баранг гулли новдалар, улар орасидаги яшил кўк тусли кушча шакли билан ажраб туради. Тошкентдаги ироқи дўппи эса оқ заминга атиргуллар тўқ ва оч қизил ипакларда тикилгани билан характерланади. Бундайин дўппилар “Раъно,

Гули, Фарғона тонг отгунча” ёзувлари мавжудлиги билан башқа ироқи дўппилар билан фарқланади. Дўппидўзлик дўппи тикиш касби, бадий хунармандчиликнинг кенг тарқалган турларидан ҳасобланиб келган. 20-асргача маҳаллий аҳоли хунармандчилиги бўлиб келган ва кейинчалик хунарманд усталар артелларга бирлаштирилган. Маҳаллий дўппидўзлар тиккан чоклари усулларини турлича атамалар билан аташган. Жумладан- Чамак чоки. Чамак чоки чапдан ўнгга икки паралел чизик бўйлаб тикилади ва ип ўтказилган игна ўнгдан санчилади. Сўнг юқорига чап томонга қия қилиб чиқарилади ва пастки чизикқа паралел равишда тўғри қадалади ҳамда пастки қисми ҳам қия қилиб чиқарилади. Чамак чоки кўпинча нақшларни рамкага олишда ёки дўппининг кизакларига, белбоғ қирғоқларига бадий безак беришда ишлатилади. Яна бир чокнинг номи баҳя чокидир. Баҳя чоки бу каштанинг четларини мустаҳкам этишга хизмаи этади. Матога худди кўклагандек чок оралиғидаги масофа бир текис бўлиши учун мўнжалга олиб тикилади. Сўнгра матони чап томонига угирилиб яна тикиб чиқилади. Кейинчалик тикув машинкасида қайта ишлов берилади. Чоклар орасида дурўя яни икки томонлама чок алоҳида ажралиб туради. Бу чок санама, пилтадўзи номлари билан аталиб келган чок тури ҳисобланади. Яъни пастда, пастдан юқорига сидирға тикилиб ҳосил қилинади. Ёнма-ён тикиладиган чоклар бир текисда ёки гул шаклига қараб кичикдан катталашиб, каттадан кичиклашиб боради. Дўппи кашталарида бу усулдан кенг фойдаланади. Кейинги маълумот берадиган чок тури бу чинда ҳаёл чокидир. Бу чок дуруя чоки, матога игна қадалиб бир миёнда тикилиб чиқарилади, тескарисини ағдариб яна шундай тикиб чиқилади. Шу тарика матонинг олди ва орқа томонида бир хил кўринишдаги гул ҳосил этилади. Йўрма чоки эса –йўрмаки, илмоқли бегиз ёки игна билан матонинг ўнг томонида ҳалқалар занжири ҳосил қилиб тикиладиган чокдир. Йўрма чоклари билан йирик кашталарнинг ҳошиялари, гул ва барглари асосий шохга улайдиган бандлари ва шу қабилар қадимдан шу кўринишдаги усул чокида тикилган. Дўппининг дастлабки кўриниши сураткаш томонидан чизиб берилган кашталар тасвиридир. Кашталарни чизиш вақтида сураткаш

тикиладиган ип-ипак рангига ҳам мос бўёқ беради. Дўппиларни безаш йўналиши ўзбек халқининг дунёқараши ва борлиқни эстетик идрок этиш, унинг анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқилгандир. Халқларнинг тафаккури шиддат билан ўзгариб бораётган бир даврда миллий қадриятлар ва манфаатларга оид масалалар тоборо долзарб бўлиб бормоқда. Инсониятнинг цивилизацион ривожланиш тарихидан аёнким ҳар бир этик груҳларнинг ижтимоий тафаккури, аввало уларнинг миллий ўзига хослигини англаш ва асраш тамоиллари асосида шаклланади. Яъни муайян жамиятнинг дунё қараши, миллий хунармандчилиги, тамоиллари, тарихий хотира маданияти жуда муҳим ҳисобланади. Бу ҳолат тарихий тажрибага мурожат қилиш орқали замонавий муаммоларни англашга, уларга этнотарихий воқелик сифатида ёндошиб, таҳлил қилишни табиий талаб этади. Булар натижасида мураккаб даврларда халқлар ва элатларнинг айнан тарихий хотира маданияти муҳим ўрин тутиб, мавжуд муаммолар ва уларни ҳал этиш йўлларини идрок этиш, шунингдек миллий хунармандчиликлар орасидаги энг қадимийларидан бири бўлган дўппидўздик тарихини ўрганиш учун илмий манбааларни очиб беради. Қадимдан дунё халқлари орасида иждоқор саналиб келган ўзбек халқи қанчадан – қанча сир-синаотга бой нақшлар, суратлар тарихини ўзига мужассам этган момомеърос кашталар усуллари орқали безак бериб таёрланган дўппиларга назар солар эканмиз уларнинг барчасида ўзига хос бўлган маънавий дунёқараши, маданияти, нафосатини аакс эттирувчи ажойиб хис-туйғуни сезамиз. Ёш авлодни донишманд халқимизнинг миллий, маънавий қадриятлари, анъаналар асосида тарбиялаш уларга яратувчанлик фаолиятини тақдим эта олади. Дарҳақиқат, кўпмиллатли Ўзбекистоннинг миллий тарихий-маданий меросини муҳафаза қилиш ва асраш умумхалқ ҳаракатига айланмоғи бугунги кун талабидир. Ватанимизнинг барча миллат ва ижтимоий табақа вакиллари, кекса ва ёш авлодларнинг ижтимоий фаолиятини ошириш, ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш йўли билангина инсонларнинг тарихий хотира ва маданияти раванқ топишида муҳим омилдир.

1. “ Ўзбекистон миллий энциклопедияси “ - 2002-йил- 3-боб.
2. “ Мозийдан садо” – илмий-амалий,маънавий-маърифий журнал.
3. “ Энциклопедик луғат” 1991-йил.
4. “ Маданият газетаси “ – Ўзбекистон Республикаси маданият вазирлиги нашрининг 2023-йил нашрлари.